PROBLÉMOVÉ SLOVENSKÉ DEMINUTÍVA V EDUKAČNEJ PRAXI

STOFFA Ján, SK

Resumé

Štúdia prezentuje problémy pri používaní slovenských deminutív (zdrobnenín) v praxi edukátorov, najmä techno- a infoedukátorov. Charakterizuje deminutíva ako špecifické termíny, ktoré sa používajú najmä ako prvky viacslovných termínov. Poukazuje na skutočnosť, že vo vedecko-technickom pojmosloví (terminológii ako množine termínov) sa majú používať len deminutíva, ktoré sú vyjadrením malosti objektov alebo malej miery niečoho. Citovo zafarbené deminutíva, ktoré sú významným štylistickým prostriedkom v hovorovom alebo umeleckom štýle, sa vo vedeckom, resp. odbornom štýle nemajú používať a preto nie sú súčasťou vedecko-technického pojmoslovía. Značná časť deminutív je bezproblémová. Sú to predovšetkým spisovné a štandardizované deminutíva a tiež deminutíva, ktoré sú organickou súčasťou terminologického úzu príslušnej vedeckej, resp. odbornej komunity. Existujú však aj deminutíva, ktoré predstavujú pre mnohých používateľov pojmoslovía problém. Štúdia vymedzuje jednotlivé skupiny takýchto deminutív, uvádza prečo sú problémové a ilustruje ich na konkrétnych príkladoch. Ide o deminutíva pravopisne nesprávne, subštandardné, hovorové, homonymné, synonymné, nové – neologizmy, zastarané, bohemizmy, pseudobohemizmy a pseudodeminutíva. Štúdia obsahuje aj odporúčania na riešenie niektorých terminologických problémov.

Kľúčové slová: deminutíva, deminutíva v edukácii, problémové deminutíva

PROBLEMATIC SLOVAK DIMINUTIVES IN EDUCATIONAL PRACTICE

Abstract

The study presents problems in the use of Slovak diminutives in the practice of educators, especially techno- and infoeducators. It describes diminutives as specific terms, which are used mainly as elements of multi-word terms. It points out that in scientific-technical terminology (terminology as a set of terms) only such diminutives are to be used, which are an expression of the smallness of objects, or a small degree of something. Emotionally colored diminutives, which are an important stylistic means in colloquial or artistic style, should not be used in scientific or professional style, and therefore are not part of the scientific-technical terminology. Much of the diminutives are problem-free. These are primarily standard, and standardized diminutives as well as diminutives, which are an organic part of the terminological usage of the relevant scientific, respectively professional community.

However, there are also diminutives that present a problem for many users of the terminology. The study defines individual groups of such diminutives, explains why they are problematic and their specific cases. These are non-standard, sub-standard, colloquial, homonymous, synonymous, new – neologisms, outdated, Czech, pseudo-Czech, and pseudo-diminutives. The study also contains examples of mentioned diminutives and recommendations for solving terminological problems.

Key words: diminutives, diminutives in education, problematic diminutives

Úvod

Deminutíva sú špecifické prvky slovnej zásoby slovenského jazyka, ktoré plnia viaceré funkcie. Najčastejšie vyjadrujú menšie rozmery alebo menšiu mieru (kvantitu, stupeň) objektu pomenovania alebo postoj používateľa k objektu pomenovania. Časť z množiny deminutív predstavuje termíny, ktoré sa v technickom pojmosloví používajú spravidla na vyjadrenie malosti alebo malej miery objektov pomenovania. Môžu sa používať samostatne ako jednoslovné termíny. Oveľa viac sa však používajú ako prvky, resp. zložky viacslovných termínov. Excerpciou z viacerých relevantných zdrojov sme zaznamenali 246 jednoslovných a rádo vo viac viacslovných termínov obsahujúcich niektoré deminutívum alebo jeho odvodeninu (Stoffa, 2019). Čiastkové aspekty deminutív v pojmosloví techniky a v technoedukácii sú prezentované v monografii Terminológia v technickej výchove (Stoffa, 2000). Podobne je to v prípade pojmoslovia informatiky a KT (Stoffa – Stoffová, 2017). Komplexne ešte problematika deminutív vo vedecko-technickom pojmosloví nebola spracovaná.

Vo vedecko-technickom pojmosloví (terminológii ako množine termínov) sa používajú len štylisticky neutrálne deminutíva. Citovo zafarbené deminutíva, ktoré sú významným štylistickým prostriedkom v hovorovom alebo umeleckom štýle, sa vo vedeckom, resp. odbornom štýle nemajú používať a preto nie sú súčasťou vedecko-technického pojmoslovia. Pojem deminutívum, resp. zdobnenina patrí medzi základné pojmy jazykovedy (Mistrík et al., 1993). Zatiaľ je nám známa len jedna štúdia, ktorá sa zaoberá využitím deminutív v terminológii (Buffa, 1955).

Cieľom tejto štúdie je bližšie charakterizovať deminutíva (zdobneniny) a deminutívne výrazy (ďalej len deminutíva) ako prostriedok vyjadrenia malosti alebo malej miery objektov pomenovania v technickom pojmosloví, poukázať na problémy spojené s ich používaním v edukačnej praxi a uviesť niektoré odporúčania pre techno- a infoedukátorov za účelom zvýšenia ich terminologickej gramotnosti, terminologickej kultúry a terminologickej disciplíny.

1 Všeobecná charakteristika deminutív

Deminutíva (zdobneniny) sú slová, ktoré sú organickou súčasťou slovnej zásoby slovenského jazyka. Najčastejšie sa tvoria od podstatných mien pomocou zdobňujúcich prípon, pričom sa zachováva rovnaká rodovosť ako pri odvodzovanom základe. V slovenčine sa pri tvorbe deminutív používajú viaceré zdobňujúce prípony:

Pre deminutíva mužského rodu sú to najmä prípony: **-ček, -ík/-ik, -ok, -ec, -íček.**

Pre deminutíva ženského rodu sú to najmä prípony: **-ica, -ička, -ielka/-iel'ka, -inka, -ka, -ka/-očka.**

Pre deminutíva stredného rodu sú to najmä prípony: **-ečko, -enko, -íčko, -iečko, -ielko, -ienko, -ierko, -iesko, -ko, -úško/-uško.**

Niektoré z uvedených prípon nemajú v mnohých slovách a výrazoch zdobňujúci význam. Tieto slová, resp. výrazy formou len pripomínajú deminutíva, napr. *článok, hľadáčik, kocka, kysličník, látka, lievnik, prvok, sedmička, štvorka, vodík, zložka, značka, zvitok.*

Deminutíva môžu všeobecne vyjadrovať:

1. Kladný vzťah subjektu k pomenovanému objektu.

Príklady: dieťa → *dieťaťko*, srdce → *srdiečko*, víno → *vínko*, *vínečko*.

Do tejto skupiny patria aj zdobené krstné mená (hypokoristiká).

Príklady: Hermína → *Hermínka*; Karina → *Karinka*; Kornel → *Kornelko*; Ladislav → *Lacko*.

K tomu istému krstnému menu môžu existovať aj viaceré deminutíva.

Príklady: Brigita → *Brigitka*, *Gitka*; Dezider → *Dežko*, *Dežinko*; Ján → *Janko*, *Janík*, *Janičko*; Michaela → *Michaelka*, *Miška*.

2. Negatívny, často ironický vzťah subjektu k pomenovanému objektu.

Príklady: advokát → *advokátik*, asistent → *asistentík*, čelad → *čeliadka*, novinár → *novinárík*, papaláš → *papalášik*, redaktor → *redaktorík*; román → *románik* (krátky milostný vzťah), strana (pol.) → *stranička*, úradník → *úradníček*, zlodej → *zlodejiček*.

3. Malosť, malé rozmery alebo malú mieru objektu pomenovania.

Príklady: ampula → *ampulka*, bomba → *bombička*, brožúra → *brožúrka*, bublina → *bublínka*, ceruza → *ceruzka*, clona → *clonka*, čln → *člnok*, čiapka → *čiapočka*, dielňa → *dielnička*, doska → *doštička*, dutina → *dutinka*, forma → *formička*, formula → *formulka*, hák → *háčik*, hviezda → *hviezdička*, chyba → *chybička*, ikona → *ikonka*, jadro → *jadierko*, kryštál → *kryštálik*, lano → *lanko*, motor → *motorček*, mreža → *mriežka*, múka → *múčka*, niť → *nitka*, ohnivo → *ohnivko*, okno → *okienko*, pás → *pásik*, prach → *prášok*, rotor → *rotorček*, sedlo → *sedielko*, sito → *sitko*, šál → *šálik*, teleso → *teliesko*, štvorec → *štvorček*, valec → *valček*, zrkadlo → *zrkadielko*, zvon → *zvonček*, žľab → *žliabok*.

Od toho istého základu môže existovať viac než jedno deminutívum. V mnohých prípadoch možno takéto deminutíva považovať za synonymá. V niektorých prípadoch môžu pripomínať stupne prídavných mien.

Príklady:

Dve deminutíva: anjel → *anjelik*, *anjeliček*; brada → *briadka*, *bradička*; brána → *bránka*, *bránička*; cukor → *cukrik*, *cukriček*; dedo → *dedko*, *deduško*; diel → *dielik*, *dielček*; diera → *dierka*, *dieročka*; drevo → *drievko*, *drievce*; dvere → *dvierka*, *dvercia*; fľaša → *fľaška*, *fľaštička*; glosa → *gloska*, *glosička*; guľa → *guľka*, *guľôčka*; hlava → *hlávka*, *hlavička*; chvíľa → *chvíľka*, *chvíľôčka*; jama → *jamka*, *jamôčka*; kniha → *knižka*, *knižočka*; kôš → *košík*, *košíček*; list → *lístok*, *lístoček*; misa → *miska*, *mištička*, niť → *nitka*, *nitôčka*, nízky → *nizučký*, *nizunký*; os → *oska*, *osička*; rám → *rámček*, *rámik*; ruka → *rúčka*, *ručička*; uzol → *uzlík*, *uzlíček*; voz → *vožík*, *voziček*.

Tri deminutíva: batoh → *batôžik*, *batôžok*, *batôžtek*; časť → *čiasťka*, *čiasťočka*; dcéra → *dcérka*, *dcéruška*, *dcérenka*; džbán → *džbánček*, *džbánik*, *džbánok*; ľahký → *ľahučký*, *ľahunký*, *ľahulinký*; lampa → *lampka*, *lampička*, *lampôčka*; nový → *novučký*, *novučičký*, *novunký*; pivo → *pívce*, *pívko*, *pivečko*.

Štyri deminutíva: biely → *bielučký*, *bielučičký*, *bielunký*, *bielulinký*; bledý → *bledučký*, *bledušský*, *bledunký*, *bledulinký*; hladký → *hladučký*, *hladunký*, *hladušský*, *hladulinký*; kus → *kúsoček*, *kúsok*, *kúštik*, *kúštiček*; mäkký → *mäkučký*, *mäkušský*, *mäkunký*, *mäkulinký*; milý → *milučký*, *milunký*, *milenký*, *milulinký*; oblúkový → *oblúčikovitý*, *oblúčikový*, *oblúčkovitý*, *oblúčkový*;

Päť deminutív: drahý → *drahučký, drahunký, drahušský, drahul'ký, drahulinký*; mladý → *mladučký, mladušský, mladulinký, mladučičký, mladunký*;

Šesť a sedem deminutív sme zatiaľ nezaznamenali.

Osem deminutív: drobný → *drobnučký, drobnulinký, drobulinký, drobunký, drobušský, drobucký, drobnul'ký, drobnušský*; trocha → *troška, trošku, trošička, trošičku, trošinka, trošinku, trošilinka, trošilinku*; malý → *maličký, maličičký, malinký, malilinký, malunký, malulinký, malučký, malučičký*.

Deminutíva sa vyskytujú aj vo frazeologických spojeniach so špecifickým významom.

Príklady: *čerešnička* na torte (to najlepšie na niečom), držať niekoho ako vo *vatičke* (rozmažnávať niekoho), chovať, opatrovať niekoho ako v *bavlnke* (dôkladne sa starať o niekoho).

Pre vedecký a odborný štýl komunikácie platí zásada, že sa v nich nemajú používať citovo zafarbené slová. Z toho dôvodu sa vo vedecko-technickom pojmosloví zásadne nepoužívajú deminutíva 1. a 2. typu.

Drvivá väčšina deminutív sú podstatné mená. Deminutívne formy sa však môžu vyskytovať aj v prípade iných slovných druhov:

slovies (napr. číarať → *čiarkať*, dierať → *dierkovať*, driapať → *driapkať*, škrabať → *škrabkať*);

prídavných mien (napr. bublinový → *bublinkový*, krátky → *kratučký*, nízky → *nizučký, nizunký, nizulinký*);

prísloviak (blízko → *blízučko, blízunko, blízulinko*, jemne → *jemnučko, jemnuško, jemnulinko*; teplo → *teplúčko, teplunko, teplulinko*);

čísloviak (napr. *desatinka, osminka, štvrtinka, tretinka*).

Pri excerpcii z mnohých reprezentatívnych a relevantných zdrojov sme zistili, že **veľká väčšina vedecko-technických termínov nemá deminutívnu formu**. Malosť alebo malá miera niečoho sa v prípade takýchto termínov dá vyjadriť inými prodriedkami, bližšie opísanými v časti 5.

2 Bezproblémové deminutíva vo vedecko-technickom pojmosloví

Väčšina deminutív použiteľných vo vedecko-technickom pojmosloví je bezproblémová. Sú to predovšetkým:

❖ **Spisovné deminutíva.** Do tejto skupiny zaraďujeme tie deminutíva, ktorých spisovnosť a stylistická neutrálnosť (bezpríznakosť) je deklarovaná platnými kodifikačnými zdrojmi spisovnej slovenčiny. Týmto zdrojmi sú v súčasnosti platné Pravidlá slovenského pravopisu, 2013, Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, prvé tri diely Slovníka súčasného slovenského jazyka, 2006, 2011, 2015 a Pravidlá slovenskej výslovnosti (Kráľ, 2016).

Príklady jednoslovných spisovných neutrálnych vedecko-technických deminutívnych termínov:

anténka, bodík, cestička, číselko/čísielko, dielnička, džbánček/džbánik/džbánok, elektrárnička, formička, gombíček, hlavička, chodbička, iskrička, kanálik, lampášik, matička, nitka, oslička, pílka, rámik/rámček, sieťka, šablónka, terčík, uško, vrečko/vrecúško, zámček/zámoček, železnička.

❖ **Štandardizované (normalizované) deminutíva.** Do tejto kupiny patria jednoslovné deminutívne termíny, a tiež viacslovné termíny a odvodené termíny, v ktorých sa deminutíva využívajú ako termínovotvorné prvky. Slovenské štátne normy a ich predchodkyne Československé štátné normy obsahujú rádovo stovky jednoslovných deminutívnych termínov a tisícky viacslovných termínov a odvodenín, v ktorých sa deminutíva využívajú ako termínovotvorné prvky.

Príklady jednoslovných deminutívnych termínov štandardizovaných v ČSN:

bloček (ČSN 42 0052), čiapočka (ČSN 35 8501), čielko (ČSN 79 0001), dierka (ČSN 72 4805), dutinka (ČSN 01 3801), hoblík (ČSN 32 0000), hrbolček (ČSN 72 4805), jamka (ČSN 72 4805), klinok (ČSN 30 9004), krídelko (ČSN 31 0001), mriežka (ČSN 35 8501), nákovka (ČSN 05 0010), okienko (ČSN 01 3801, ČSN 35 8501), olejnička (ČSN 30 9008), palička (ČSN 04 0000), päťka (ČSN 35 8501, ON 08 0001), popolček (ON 73 1289), prášok (ČSN 42 0049), ráfik (ČSN 30 9005), rozpierka (ČSN 30 9008), sieťka (ČSN 01 3801), stĺpik (ČSN 31 0001), stojanček (ČSN 30 9009), strmienky (ON 73 1289), stromček (ČSN 04 0000), trhlínka (ČSN 72 4805), ventilček (ČSN 30 9005), zásterka (ČSN 10 7001), zvonček (ČSN 30 9008).

Príklady štandardizovaných viacslovných termínov, ktoré obsahujú deminutívnu zložku (deminutívna zložka je zvýraznená kurzívou):

atmosférické jadierko (ČSN 04 0000), bičíkové trepotanie (ČSN 31 0001), brzdiaca sieťka (ČSN 35 8501), brzdový klátik (ČSN 31 0001, ČSN 30 9006), čiapočka čela (ČSN 31 0001), čiapočka ventilčeka (ČSN 30 9005), čiernouhoľná múčka (ČSN 04 0000), diamantová doštička (ST SEV 4404-83), diamantová korunka (ST SEV 4404-83), diamantový prášok (ST SEV 4404-83), difrakčná mriežka ČSN (34 5152), dištančné kolíky (ON 73 1289), drevná múčka (ČSN 04 0000), elektródová múčka (ČSN 42 0042), elektrolytický prášok (ČSN 42 0049), gulôčkový venček (ČSN 30 9003), gulôčky ložiska (ČSN 30 9005), gumový klátik pedála (ČSN 30 9004), hliníkový prášok (ON 73 1289), horná rúrka (ČSN 30 9002), hydraulický koník (ČSN 20 0200), ionizačná komôrka (ČSN 01 5005), kapilárna rúrka (ČSN 42 0052), kolík optického konektora ČSN (34 5152), kombinovaný krúžok (ČSN 02 9001), komínček upchávky (ČSN 08 0000), kompenzačný vankúšik (ČSN 31 0001), kontrolné dvierka (ČSN 31 0001), krycí pásik (ČSN 05 0010), kuželík ventilčeka (ČSN 30 9005), lejacia jamka (ČSN 04 0000), lepiťový rámik (ČSN 01 3801), list obežnej lopatky (ČSN 08 0000), lístok na nadpočetné batožiny (ČSN 31 0001), matica klinka (ČSN 30 9004), miska hlavového zloženia (ČSN 30 9003), modelový stromček (ČSN 04 0000), momentový motorček (ČSN 31 0001), mostík móla (ČSN 32 0000), mostík vzpery (ČSN 30 9002), nábehová plôška (ČSN 31 0001), nasiakavosť popolčeka (ON 73 1289), nedotočená nôžka (ČSN 72 4805), nôžka T (ČSN 08 0000), obežná lopatka (ČSN 08 0000), ochranná trubička (ČSN (34 5152), optoelektronická súčiastka (ČSN (34 5152), ovíjací kolík (ČSN 32 0000), páčka zvončeka (ČSN 30 9008), päťka lopatky (ČSN 31 0001), päťka skrine (ČSN 08 0000), podávacie valčeky (ČSN 01 3801), podpierky jadier (ČSN 04 0000), pomocná súčiastka (ČSN 02 9000), poškodená nôžka (ČSN 72 4805), práškové vápno (ON 73 1289), preložený pásik (ČSN 72 4805), prepádová rúrka (ON 08 0001), priehradka rúrkového zväzku (ON 08 0001), prítlačný kotúčik (ČSN 05 0010), remienok na strmeň pedála (ČSN 30 9009), resolvometrická mriežka (ČSN 66 6401), rotorová lopatka (ČSN 31 0001), prieťahová rúrka (ČSN 31 0001), rozvádzač žliabok (ČSN 31 0001), rúrka riadidla (ČSN 30 9003), sádzacie korýtko (ČSN 42

0042), skúšobné *teliesko* (ČSN 63 1001, časť 2), skúšobný *dielec* (ON 73 1289), spájacie *lanko* s koncovkami (ČSN 30 9006), *stĺpik* vidlice (ČSN 30 9003), *stromčeková nôžka* (ČSN 08 0000), šitie *skobkami* (ČSN 01 3801), tieniaca *mriežka* (ČSN 35 8501), tvorba *krčka* (ČSN 42 0049), ubíjací *háčik* (ČSN 04 0000), uväzovacie *lanko* (ČSN 32 0000), *valček* zaberacej hlavy (ČSN 30 9005), *venček guľôčkového* ložiska (ČSN 30 9005), *ventilčeková hadička* (ČSN 30 9005), vlasová *trhlina* (ČSN 72 4805), vodiaca *drážka* (ČSN (34 5152), vonkajšie *krídelko* (ČSN 31 0001), *vrchnáčik zvončeka* (ČSN 30 9008), *vŕšok* formy (ČSN 04 0000), vyfukovacia *cievka* (ST SEV 1936-79), *výronkový priestor* (ČSN 05 0010), vytŕahovacie *lanko* (ČSN 31 0001), zvarové *krúžky* (ČSN 02 9001), zvislý ležiaci *kanálik* (ČSN 04 0000).

❖ **Deminutíva, ktoré nie sú kodifikované, ani štandardizované, ale sú organickou súčasťou terminologického úzu (zvyklostí) príslušnej vedeckej, resp. odbornej komunity.** Možno ich excerptovať z odbornej literatúry, najmä z terminologických a výkladových slovníkov príslušných odborov, alebo z odborových lexikónov a encyklopédií. Do tejto skupiny možno zaradiť aj nové deminutíva – neologizmy. Toto zaradenie však môže byť len dočasné, lebo po istej dobe môžu byť kodifikované alebo štandardizované.

Príklady úzových deminutív:

deliaca *čiarka* stupnice, desatinná *čiarka*, *dielik* stupnice, *krídelko* pera, krok *dielika*, *obrazec*, obsah *obrazca*, okrajove dierovaný *štítok*, okrajove značený *štítok*, *rádová čiarka*, *rúrkové* pero, *stĺpec* matice, súbor *štítkov*, *tabuľka* rozloženia početností, *tabuľková* publikácia (Medek et al., 1984).

Napriek tomu, že objektívne nie sú uvedené tri typy deminutív problémové, pre používateľa (subjektívne) môžu byť problémové, napr. z týchto dôvodov:

1. Terminologické štátne, príp. odborové normy, ktoré v názve namiesto termínov *pojmoslovie* alebo *terminológia* používajú (okrem niekoľko výnimiek) mätúce pomenovanie *názvoslovie*), nie sú používateľovi bežne dostupné. Obsahujú len ustálené termíny a neobsahujú nové termíny (neologizmy), ktoré sa objavili po ich vydaní. Doposiaľ nebol zostavený a publikovaný zoznam deminutív, ktoré sú súčasťou štátnych alebo odborových noriem.
2. Používateľ pojmoslovia nepozná alebo nerešpektuje najnovšie kodifikačné zdroje spisovného jazyka, v ktorých sú informácie o spisovnosti, pravopise, často aj o výslovnosti jednotlivých termínov alebo termínových prvkov a tiež o ich zaradení do špecifických skupín ako sú zdobneniny, skráteniny, hovorové výrazy, expresívne výrazy, slangové výrazy, argotové výrazy, nesprávne výrazy, dialektizmy a pod.
3. Po absolvovaní všeobecne vzdelávacej školy používateľ už nezvyšuje svoju jazykovú erudíciu a nesleduje zmeny v systéme jazyka, v jeho pravopise, výslovnosti a jeho slovnej zásobe.
4. Používateľ má nízku terminologickú gramotnosť a nevenuje pozornosť jej zvyšovaniu. Terminologické informácie prijíma nesystematicky a nekriticky. Nezriedka si osvojuje nesprávne termíny a prispieva k ich rozširovaniu.
5. Používateľ nesleduje vývoj pojmoslovia v svojom odbore a v základných, resp. príbuzných odboroch.
6. Používateľ nepozná, a preto nevyužíva a neupevňuje terminologické vzťahy medzi predmetmi, ktoré vyučuje, a príbuznými predmetmi.

7. Používateľ si neuvedomuje, že potrebnú terminologickú erudíciu je možné získať len sústavným vzdelávaním.

3 Problémové deminutíva

Existuje mnoho deminutív, ktoré predstavujú pre používateľov pojmoslovia problém z iných dôvodov. Z množiny deminutív, s ktorými môžu mať techno- a infoedukátori v terminologickej praxi problémy, boli na základe vykonanej analýzy početne veľkej množiny excerpaných nálezov vyčlenené tieto podskupiny problémových deminutív:

■ **Subštandardné deminutíva.** Do tejto skupiny patria predovšetkým slangové, argotové, žargónové a pod. výrazy, profesionalizmy a nesprávne výrazy, ktoré majú deminutívnu formu, ale malosť objektu spravidla nevyjadrujú. Možno ich preto považovať aj za subštandardné pseudodeminutíva a subštandardné synonymá.

Príklady:

agoška (spr. *agentúra*), amfik, amfíčko (spr. *amfiteáter*), bévépéčko (spr. *bojové vozidlo pechoty*), biochemka (spr. *biochémia*), brička (spr. *električka*), cétečko (spr. *počítačový tomograf*), cvičko (spr. *cvičenie*), domka (spr. *domáca úloha*), doučko (spr. *doučovanie*), dvacka (spr. *dvadsiatka*), emhádečka (spr. *mestská hromadná doprava*), fitko (spr. *fitnescentrum*), garančka (spr. *garančná prehliadka*), gastrolístok (spr. *stravný lístok*), havárka (spr. *havária*), hod'ka (spr. *hodina*), infoška (spr. *informácia; informatika*), jašterka (spr. *akumulátorový vozík*), kompík (spr. *osobný počítač*), konfoška (spr. *konferencia*), laborka (spr. *laboratórium*), legitka (spr. *legitímácia*), majzlík (spr. *sekáč*), otéčko (spr. *obrný transportér*), oznamko (spr. *oznámenie*), perforačka (spr. *perforácia*), piľčo, piľko, pivčo (spr. *pivo*), počko (spr. *počasie*), pokračko (spr. *pokračovanie*), profík (spr. *profesionál*), radiálka (spr. *radiálna pneumatika*), reklamka (spr. *reklamná agentúra*), režijka (spr. *preukaz na zľavu na cestovnom*), sáčik/sáčok (spr. *vrecko*), samoška, samka (spr. *samoobsluha*), sapík, sapík (spr. *samopal*), solarko, solárko (spr. *solárium*), štipko (spr. *štipendium*), šupky (spr. *peniaze*), včelička (spr. *injekčná striekačka*), vecko (spr. *záchod, WC*), vyučko (spr. *vyučovanie*), webka (spr. *webová kamera*), zmrzka (spr. *zmrzlina*), zosík (spr. *zosilňovač*), zuška (spr. *základná umelecká škola*), žuvka (spr. *žuvačka*) (Oravec, 2014).

■ **Hovorové deminutíva.** Do tejto skupiny deminutív patria bežné deminutívne výrazy – netermíny často používané v hovorovej komunikácii.

Príklady:

baterka (spr. *monočlánok; vreckové svietidlo*), cédečko (spr. *céderom, kompaktný disk*), demíčko (spr. *demonštračná verzia*), dévedečko (spr. *digitálny videodisk, DVD*), dvojcédečko (spr. *dvojdisk, dvojkompakt*), elpéčko (spr. *dlhohrajúca platňa, z angl. skratky LP = long play*), emko (spr. *veľkosť M*), eseročka (zo skratky s. r. o, spr. *spoločnosť s ručením obmedzeným*), esko (spr. *veľkosť S*), fitnesko (spr. *fitnescentrum*), habilitačka (spr. *habilitácia; habilitačná práca*), informačka (spr. *informačná služba*), káčko (spr. *K-centrum; kokaín*), kilečko (spr. *kilogram*), mejlík/mailík (spr. *e-mail*), mašinka (spr. *strojček*), mikrovlnka (spr. *mikrovlnová rúra*), rebríček (spr. *stupnica, poradie*), šupka (spr. *škola umeleckého priemyslu*), telka (spr. *televízny prijímač; televízia*), učko (umelá dráha tvaru písmena U), uesbéčko (spr. *USB kľúč*).

■ **Homonymné deminutíva.** Do tejto skupiny deminutív patria deminutíva, ktoré majú viac než jeden význam.

Príklady:

banánik (malý banán vs. kontaktný kolík, jednopólová zástrčka), *bombička* (malá bomba vs. puzdro naplnené plynom), *budíček* (hodiny s nastaviteľným zvukovým signálom vs. zvukový signál na vstávanie), *ikonka* (malý ortodoxný obrázok vs. piktogram na obrazovke).

■ **Synonymné deminutíva.** Do tejto skupiny deminutív patria ekvivalentné deminutíva, ktoré majú rôznu formu, ale rovnaký význam.

Príklady:

gul'kový/gul'ôčkový, gumka/gumička, lístok/lístoček, maličký/maličičký/malilinký, obrázok/obrážek, tenučký/tenulinký/tenunký/tenušský, teplučký/teplušský/teplunký/teplulinký.

V prípade niektorých deminutív sa rozdiel medzi nimi a ich základmi už nepociťuje, majú rovnaký význam, len forma je deminutívna. Možno ich teda považovať za synonymá. V ustálených termínoch ich ale nemožno zamieňať. Nemožno napr. použiť spojenia *zapaľovacia svieca* alebo *Leidenská fľaša* namiesto ustálených termínov *zapaľovacia sviečka* a *Leidenská fľaša*.

Príklady:

ceruza/ceruzka, diel/dielec, fľaša/fľaška, kniha/knižka, misa/miska, strana/stránka, svieca/sviečka, výrez/výrezok.

■ **Nové deminutíva – neologizmy.** Problémové sú preto, že jestvujúce kodifikačné zdroje ich ešte nepodchytávajú a používateľ má problém s overením ich spisovnosti, pravopisu, výslovnosti a zaradenia do špecifickej vrstvy slovných zásoby.

Príklady nových deminutív:

atéčko (počítač typu AT), *autičkar* (zlodej automobilov), *balíček* (s významom súbor úsporných opatrení), *balík* (väčšie množstvo niečoho), *béčko* (outsider), *čajovníčka* (malá čajovňa), *čerešnička* (čo je najlepšie), *diakútik* (časť predajne s dia-výrobkami), *diaokienko* (časť novín s radami pre diabetikov), *glosička, gloska* (kratučká glosa), *grantík* (malý grant), *hostelík* (lacná turistická ubytovňa), *hviezdička* (s významom symbol kvality), *ikonka* (schematický obrázok), *kartička* (malá karta na zberateľské účely), *ladvinka* (taštička nosená na páse), *latka* (s významom vyžadovaná úroveň niečoho), obchodný *reťazec* (sieť obchodov), *pitíčko* (ovocný nápoj v menšom balení), *robotík* (malý robot), *smajlík* (emotikon, z angl. smile = úsmev), *vajíčko* (automobil pripomínajúci tvarom vajíčko), *videobrázok* (pohyblivý obrázok šírený na sieti), *videonovinka* (novinka z videoprodukcie), *vlačkár* (fanúšik železnice), *vojačkár* (zberateľ cínových vojačikov), *zookútik* (menšie zariadenie na chov menej náročných zvierat).

Do tejto skupiny možno zaradiť aj nové univerbizované deminutíva. Sú to jednoslovné formy vytvorené skrátením viacslovných termínov.

Príklady:

diabetický koláčik → *diakoláčik*, ekologické vrečko → *ekovrečko*, malá ekologická farma → *ekofarmička*, miniatúrna klávesnica → *miniklávesnička*, termoizolačný hrnček → *termohrnček*, termoizolačná miska → *termomiska*, malá webová kamera → *webkamerka*, webová stránka → *webstránka*.

V češtine sa objavil nový prefixoid *pidi-* s významom obzvlášť malý a termíny typu *pididisk, pidifirma, pidimakro* (Martincová et al., 1998). Odhadujeme, že je len otázkou času, kedy tento prefixoid preberie aj slovenčina, najpravdepodobnejšie vo forme *piadi-*, pretože v jej slovnej zásobe existujú spisovné pomenovania *piadimužík, piadimužiček* ako ekvivalenty českého pomenovania *pidimužík* pre ľudí veľmi malej postavy.

■ **Zastarané deminutíva.** Do tejto skupiny patria deminutíva, ktoré sa v súčasnosti už nepoužívajú.

Príklady:

griflík (nástroj na písanie), *grošík* (minca), *halierik* (minca), *Hefnerova sviečka* (jednotka svietivosti), *korunka* (minca), *paklík* (vrecko; balík).

■ **Spisovné české deminutíva v slovenskom kontexte.** Sú to deminutíva, ktoré sú ako spisovné uvedené v kodifikačných zdrojoch českého jazyka. V slovenskom kontexte sú však nespisovné a preto nežiadúce.

Príklady (v zátvorke je spisovný slovenský termín):

aršík (hárok), *fenka* (sučka), *hranolky* (hranolčeky), *jedálničiek* (jedálny lístok), *ježek* (ježko), *kadinka* (kadička), *kolečko* (koliesko), *konvička* (kanvička), *kopeček* (kopček), *krabička* (škatuľka), *lahvička* (fľaštička), *laťka* (latka), *náhračka* (náhradka), *panenka* (bábika), *polobotky* (poltopánky), *prababička* (prababka), *rámeček* (rámček, rámik), *rolnička* (zvonček), *sáček* (vrecko, vrecúško), *stromek* (stromček), *syrečky* (kvargle), *šikulka* (šikovníček), *špaček* (ohorok), *špalek* (klátik), *váleček* (valček), *vičko* (viečko), *vožítko* (vozidielko), *vrchlík* (guľová čiapočka).

■ **Pseudobohemizmy.** Za pseudobohemizmy považujeme výrazy, ktoré sa síce podobajú spisovným českým deminutívam, ale nie sú spisovné ani v češtine, ani v slovenčine.

Príklady (v zátvorke je český spisovný termín a za lomkou spisovný slovenský termín):

čipok (čípek/čapík), *díleči* (díleči/částkový), *gulička* (kulička/gulka, gulôčka), *hranolok* (hranolek/hranolček), *kartáček* (kartáček/kefka), *kelímok* (kelímek/téglik), *kumbálik* (kumbálek/kutica), *límček* (límeček/golierik), *lútka* (loutka/bábka), *pešinka* (pěšinka/chodníček; pútec), *popielok* (popílek/popolček), *sáčok* (sáček/vrecko, vrecúško), *stávok* (stávek/krosienka).

■ **Pseudodeminutíva.** Sú to nedeminutívne výrazy, ktoré síce majú deminutívnu formu, ale nesúvisia so svojím zdanlivým základom.

Príklady:

besiedka (objekt) ≠ *beseda*, *bodec* ≠ *bod*, *cievka* ≠ *cieva*, *kontrolka* ≠ *kontrola*, *mierka* ≠ *miera*, *ocielka* ≠ *ocel*, *ochranka* ≠ *ochrana*, *olovko* ≠ *olovo*, *pastorok* ≠ *pastor*, *položka* ≠ *poloha*, *pomôcka* ≠ *pomoc*, *pracka* ≠ *práca*, *prstenec* ≠ *prsteň*, *realitka* ≠ *realita*, *rebríček* ≠ *rebrík*, *riadok* ≠ *riad*, *rozprávka* ≠ *rozprava*, *slučka* ≠ *sluka*, *smerník* ≠ *smer*, *stánok* ≠ *stan*, *strelka* ≠ *strela*, *štítok* ≠ *štít*, *tabuľka* ≠ *tabuľa*, *technička* ≠ *technika*, *titulok* ≠ *titul*, *vložka* ≠ *vloha*, *vodka* ≠ *voda*, *výpalok* ≠ *výpal*, *výstrižok* ≠ *výstrih*, *výstupok* ≠ *výstup*, *záchranka* ≠ *záchrana*, *záložka* ≠ *záloha*, *zlomok* ≠ *zlom*, *zmenka* ≠ *zmena*, *zväzok* ≠ *zväz*.

Na základe získaných poznatkov možno pre techno- a infoedukátorov sformulovať nasledovné odporúčania:

- Nepoužívať citovo zafarbené deminutíva vôbec, a osobitne sa im vyvarovať v komunikácii s najmladšími edukantmi v prílišnej snahe priblížiť sa ich mentálnej úrovni.
- Nepoužívať nespisovné deminutíva. Treba ich ale poznať za účelom prípadného upozornenia na ich nesprávnosť, alebo nevhodnosť, ak si ich edukanti osvoja mimo vyučovania.
- Používať len štandardizované alebo v príslušnej komunite zaužívané deminutíva overené z niekoľkých nezávislých zdrojov.

- Nevytvárať násilne deminutívne výrazy od termínov, ktoré nemajú deminutívnu formu.
- V prípade potreby vyjadriť malosť, malú mieru alebo iný aspekt malosti v prípade termínov, ktoré nemajú deminutívnu formu, využiť alternatívne formy vyjadrenia bližšie charakterizované v časti 5.

4 Nedeminutívne formy vyjadrenia malosti objektov alebo malej miery

Ak edukátor nemá istotu o správnosti príslušného deminutíva alebo nemá k dispozícii potrebné kodifikačné zdroje informácií, prípadne ak k danému pomenovaniu nejestvuje deminutívna forma, má možnosť za rovnakým účelom využiť niektorú z týchto, príp. iných možností:

❖ Uviesť pred príslušným pomenovaním niektoré z prídavných mien, ktoré vyjadrujú malosť alebo malú mieru objektov, napr.:

čiasťkový (*čiasťková jednotka, čiasťkové platby, čiasťkový pohľad*),

čiasťočný (*čiasťočne kvalifikovaný, čiasťočné uvoľnenie, čiasťočné výboje*),

jemný (*jemná štruktúra, jemné vlákno, jemný závit*),

malý (*malé napätie, malé rozlíšenie, malý kaz, malý výkon*),

miniatúrny (*miniatúrny automobil, miniatúrny prehrávač, miniatúrny závit*),

minimálny (*minimálna rýchlosť, minimálna spotreba, minimálne náklady*),

najmenší (*metóda najmenších štvorcov, najmenšia odchýlka, najnižšia teplota pracovnej látky*),

najnižší (*najnižšia priorita, najnižšia poloha, najnižšia úroveň*),

necelý (*necelá minúta, necelý cyklus, necelý týždeň*),

nedokonalý (*nedokonalá štruktúra, nedokonalé spaľovanie, nedokonalý kryštál*),

nedostatočný (*nedostatočná kapacita, nedostatočná roztierateľnosť, nedostatočné upnutie*),

nepatrný (*nepatrná zmena, nepatrné zvýšenie, nepatrný rozdiel*),

neúplný (*neúplná premena, neúplné odmagnetizovanie, neúplný blok*),

nevel'ký (*nevel'ká chyba, nevel'ký poplatok, nevel'ký rozdiel*),

nízky (*nízka oblačnosť, nízka teplota, nízky tlak*),

parciálny (*parciálny diferenciál, parciálny tlak, parciálny výpočet*),

tenký (*tenká vrstva, tenký drôt, tenký papier*),

úzky (*úзка drážka, úzky rozchod, úzky zvar*),

zanedbateľný (*zanedbateľná chyba, zanedbateľná odchýlka, zanedbateľný rozdiel*),

zmenšený (*zmenšená miera, zmenšené zobrazenie, zmenšený prierez*).

Tento typ vyjadrenia možno ešte zosilniť pridaním vhodnej príslovky, napr. *extrémne malý, mimoriadne malý, veľmi krátky, veľmi ľahký, veľmi malý*.

Zaznamenali sme aj prípady, keď sa niektoré prídavné meno predradilo pred deminutívum (*drobné prasklinky, jemná drážka, mikrometrický bubienok, miniatúrny vláčik*).

❖ Vytvoriť zloženinu (kompozitum) pomocou niektorého zo zdrobňujúcich prefixoidov, napr.:

drobno- (*drobnokresba, drobnomal'ba, drobnozrnný*),

jemno- (*jemnokryštalický, jemnomletý, jemnozrnný*),

krátko- (*krátkodobý, krátkometrážny, krátkovlnný/krátkovlnový*),

malo-/málo- (*malokalibrový, maloobjemový, máloolejový vypínač, malotraktor*),

mikro- (*mikroprehliadač, mikrorobot, mikrovrtáčka*),

mini- (*minidisk, miniklávesnica, miniskripta*),

nano- (*nanočip, nanopočítač, nanoprístroj*),

nízko- (*nízkoalkoholický, nízkoenergetický, nízkonapätový*),
polo- (*poloautomatický, polotekutý, polotuhá látka*),
semi- (*semiaridný, semihumidný, semipermeabilný*),
tenko- (*tenkostenná rúra, tenkostenný odliatok, tenkovrstvový*),
ultra- (*ultrakrátky, ultraľahký, ultraštruktúra*).

Prefixoidy môžu slúžiť aj na zosilnenie vyjadrenia pomocou prídavného mena, napr. *subminiaturný vysielač, tenkostenná rúrka, ultramikroskopická častica*.

Zaznamenali sme aj prípad použitia dvoch prefixoidov (*ultrakrátkovlnný, ultramikrofiš, ultramikroskopická častica*).

Zaznamenali sme aj prípady použitia prefixoidu pred deminutívom (*mikrobalónik, mikroteliesko, ultračastica*).

Záver

Na základe poznatkov prezentovaných v tejto štúdii sa môžu techno- a infoedukátori vyvarovať častých chýb, ktorých sa v praxi dopúšťajú menej erudovaní používatelia pojmosloví. Osvojením týchto poznatkov môžu zvýšiť svoju terminologickú gramotnosť a jazykovú kultúru pri používaní deminutív, deminutívnych výrazov a vyjadrovaní malej miery niečoho v svojich hovorených a písaných komunikátoch.

Zoznam bibliografických odkazov

1. BUFFA, F. (1955). Využitie deminutív v terminológii. In: *Slovenské odborné názvoslovie*, roč. 3, s. 129 – 133.
2. KRÁL, A. (2016). *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. 3. vyd. Martin : Matica slovenská. 423 s. ISBN 978-80-8128-159-4
3. *Krátky slovník slovenského jazyka*. (2003). 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava : Veda. 985 s. ISBN 80-85843-55-2
4. MARTINCOVÁ, O. et al. (1998). *Nová slova v češtině : Slovník neologizmů*. 1. vyd. Praha : Academia. 357 s. ISBN 80-200-0640-0
5. MEDEK, V. et al. (1984). *Matematická terminológia*. Tretie doplnené vydanie. Bratislava : SPN. 184 s. ISBN nemá
6. MISTRÍK, J. et al. (1993). *Encyklopédia jazykovedy*. 1. vyd. Bratislava : Obzor. 515 s. ISBN 80-215-0250-9
7. ORAVEC, P. (2014). *Slovník slangu a hovorovej slovenčiny*. [Údaj o vydaní neuvedený] Praha : Maxdorf. 327 s. ISBN 978-80-7345-326-8
8. STOFFA, J. (2019). Deminutíva v pojmosloví techniky a IKT. (v tlači)
9. STOFFA, J. (2000). *Terminológia v technickej výchove*. 2. opravené a doplnené vyd. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci. 162 s. ISBN 80-244. 0139-8
10. STOFFA, J. – STOFFOVÁ, V. (2017). *Terminológia informatiky a IKT*. 1. vyd. Trnava : TYPI Universitas Tyrnaviensis. 252 s. ISBN 978-80-568-0065-2
11. *Slovník súčasného slovenského jazyka ag*. (2006). [Údaj o vydaní neuvedený] Bratislava : Veda. 1132 s. ISBN 80-224-0932-4

12. *Slovník súčasného slovenského jazyka H – L*. (2011). [Údaj o vydaní neuvedený] Ed. A. Jarošová a K. Buzásyová. Bratislava : Veda. 1088 s. ISBN 978-80-224-1172-1
13. *Slovník súčasného slovenského jazyka M – N*. (2015). [Údaj o vydaní neuvedený] Ed. A. Jarošová. Bratislava : Veda. 1104 s. ISBN 978-80-224-1485-2

Kontaktná adresa:

Prof. Ing. Ján Stoffa, DrSc., emeritný profesor
Katedra technické a informační výchovy
Pedagogická fakulta UP,
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc, Česká republika
e-mail: StoffaJan@seznam.cz